



ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

Сторінки біографії головного редактора часопису "Вісник Книжкової палати"

1 травня виповнилося 75 років від дня народження Миколи Івановича Сенченка, директора Книжкової палати України, головного редактора журналу "Вісник Книжкової палати", і 25 років від часу, як він очолив установу.

У 1985 р. М. Сенченка було запрошено на посаду директора Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) Академії наук України (далі — Бібліотека), що за цінністю фондів (інкунабул, палеотипів, рукописів тощо) входить до п'ятірки найкращих книгозбірень світу.

Щоб зберегти ці духовні скарби, 1989 р. було побудовано найбільше на той час в Європі приміщення ЦНБ АН УРСР. Про діяльність у Бібліотеці та її перипетії Микола Іванович докладно розповів у книзі "Центральна наукова бібліотека АН УРСР. У пошуках досконалості: 1985—1992. Моє бібліотечне життя" (Київ : КИТ, 2011).

Що являла собою на той час Бібліотека? "Майже законсервоване будівництво з 1973 року нового приміщення Бібліотеки корисною площею 35,7 тис. кв. м; дві філії в різних місцях м. Києва, на Подолі (філія № 1) і в Академмістечку (філія № 2); майже восьмимільйонний діючий фонд і два мільйони обмінно-резервного фонду, розпорошеного по 13 підвалах і приміщеннях у різних районах Києва; 19 функціональних і наукових відділів, 17 читальних залів; завдання автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів; неопісані фонди бібліотеки Київської духовної академії; понад 450 бібліотечних фахівців, серед них 90 відсотків жінок, і два томи анонімних листів на попереднього директора професора Б. П. Ковалевського змусять замислитись й більш досвідчених управлінців над тягарем, який потрібно було звалити на свої плечі".

Кадрову проблему було розв'язано нестандартно, адже на посаду директора ЦНБ призначили нікому не відому в бібліотечній сфері людину, наукового керівника обчислювального центру, доцента кафедри прикладної математики, кандидата технічних наук Харківського інституту інженерів комунального будівництва. Новий керівник не був обтяжений зв'язками з елітою Києва, для якої став загадковим, власне, факт призначення "технарів" з іншого міста — Харкова.

З ініціативи заступника голови Бібліотечної ради, члена-кореспондента АН УРСР В. Васильєва відбулася зустріч і довготривала розмова з академіком І. Походню — головою Бібліотечної ради АН УРСР. Саме він доклав багато зусиль для переведення М. Сенченка з Харкова до Києва на посаду директора ЦНБ. "Крім того, як обдарований менеджер і принципова людина, І. К. Походня довгий час по-батьківськи підтримував мене добрими порадами, допомагав увійти в академічне середовище і добудувати нове приміщення Бібліотеки, — зазначає Микола Іванович. — Розмова віч-на-віч тривала більше години, під час якої я розповідав про себе, а Ігор

Костянтинович — про завдання, які стоять перед ЦНБ, та згадував досить мальовничо окремі епізоди своєї біографії. Потім відбулася п'ятнадцятихвилинна розмова з президентом АН УРСР, академіком Б. Є. Патонем.

Я дуже хвилювався, адже офіційна пропаганда багато говорила про Бориса Євгеновича як видатного вченого світового рівня. Дві Зірки Героя Соціалістичної Праці і бюст, встановлений на вулиці Леніна (тепер вул. Богдана Хмельницького) поряд із конференц-залом Президії АН УРСР, природно, могли викликати хвилювання перед зустріччю з такою надзвичайно авторитетною людиною. Але Борис Євгенович встав назустріч, привітався, запросив сісти і запропонував коротко розповісти про себе.

Після закінчення розмови Б. Є. Патон запитав, чи зможу я виконати поставлені завдання з будівництва й автоматизації Бібліотеки. Я відповів, що зможу, якщо буде Ваша допомога. Допомогу було обіцяно. Ейфорія зустрічі з такими високими посадовими особами заглушила голос розуму, тому я тоді не думав і не гадав, що мене чекає в майбутньому, що таке столичні чиновники, яка це згуртована і у переважній своїй більшості специфічна категорія суспільства. Все це для мене було новим і незвичним.

Того ж вечора я поїхав до Харкова. Тепер я знав, що мене чекає затвердження на засіданні Секретаріату ЦК Компартії України, а перед цим — співбесіда і праця з інструкторами, завідувачами секторів та відділів Центрального Комітету. ЦНБ була ідеологічною установою, і її директора затверджував Секретаріат ЦК, очолюваний В. В. Щербицьким.

Усі установи Академії наук, у тому числі й ЦНБ, мали своїх кураторів. Моїм майбутнім куратором був інструктор ЦК КПУ В. Г. Кремінь, який і зустрів мене в той сірий квітневий ранок. Довга розмова з Василем Григоровичем, потім з Володимиром Юхимовичем Мельниченком, оформлення всіх особових документів у кадрах організаційного відділу ЦК, а згодом зустріч із завідувачем відділу науки Феліксом Михайловичем Рудичем, узгодження, запитання, відповіді — усе це було, немов у тумані. Я настільки перехвилювався, що навіть не відчував втоми. Цілий день я провів у приміщенні ЦК і був добре підготовлений до засідання Секретаріату ЦК, на якому мене мали затвердити на посаду директора ЦНБ...".

У серпні 1985 р. академік І. Походня представив нового директора колективу ЦНБ... Багато було зроблено за сім років: завершення будівництва нового приміщення на Московській площі; організація перевезення фондів; відкриття Бібліотеки й формування системи обслуговування читачів; перша в Україні міжнародна бібліотечна конференція 1989 р.; виставка грецьких рукописів із фондів відділу рукописів ЦНБ у Візантійському музеї в Афінах (Греція); створення і введення в дію локальної комп'ютерної мережі; розроблення

програми "Документальна пам'ять України" 1989 р.; відкриття зали зарубіжної україніки у вересні 1990 р.; розгляд на засіданні Президії АН УРСР питання про перспективи розвитку ЦНБ у лютому 1990 р.; створення 1990 р., за ініціативою ЦНБ, Інформаційно-бібліотечної ради; заснування у квітні 1992 р. журналу "Бібліотечний вісник" та чимало інших вагомих справ.

Нагадаємо основні віхи з історії Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського, коли її очолював Микола Іванович Сенченко, а саме період 1986—1992.

1986 рік

- Відновлено право ЦНБ АН УРСР на отримання безкоштовного обов'язкового примірника СРСР.

- При Бібліотечній раді створено секцію бібліотечної роботи, котру очолив кандидат технічних наук М. Слободяник.

- Створено відділ автоматизації інформаційно-бібліотечних процесів на чолі з кандидатом технічних наук Л. Костенком.

1987 рік

- У Бібліотеці встановлено систему МЕРА-125/СМ-4а, що мала 12 дисплеїв.

- Закінчено облік літератури філіалу № 1.

1988 рік

- Бібліотеці присвоєно ім'я Володимира Івановича Вернадського.

- Уперше в історії України у Візантійському музеї в Афінах експонувалися грецькі рукописи з фондів ЦНБ.

- Уперше за всю історію будівництва виконано план будівельно-монтажних робіт.

1989 рік

- Офіційно визнано, що Бібліотека заснована за часів Гетьмана Скоропадського 1918 р.

- Прийнято Постанову Бюро відділення літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР "Про створення державного фундаментального реєстру друкованої продукції "Україніка".

- 30 березня закінчено будівництво й комплекс прийнято державною комісією в експлуатацію.

- 7 квітня ЦНБ імені В. І. Вернадського надано статус науково-дослідного інституту.

- 10 жовтня відбулося урочисте відкриття нового приміщення Бібліотеки та першої в історії України Міжнародної конференції "Роль бібліотек у розвитку суспільства".

- ЦНБ імені В. І. Вернадського прийнято в члени ІФЛА.

1990 рік

- Президія АН УРСР розглянула питання про перспективи розвитку Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського АН УРСР.

- Вересень: урочисте відкриття залу зарубіжної україніки.

- Доповідна записка на ім'я Голови Верховної Ради України Л. Кравчука, в якій обгрунтовано потребу створення інформаційно-аналітичного центру для обслуговування депутатського корпусу.

- Розроблення концепції інформаційно-аналітичного забезпечення Верховної Ради України.

- Участь у роботі радянсько-американського семінару з проблем інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності вищих законодавчих органів влади, що відбувся в Москві впродовж 30 жовтня — 10 листопада 1990 р. Семінар був організований Секретаріатом Верховної Ради СРСР і Дослідницькою службою Конгресу США.

1991 рік

- Розроблено науково-дослідну програму "Документальна пам'ять України".

- Розроблено Стратегічний план перетворення ЦНБ на інформаційно-бібліотечний комплекс.

1992 рік

- Прийнято Постанову Президії Верховної Ради України "Про організацію бібліотечного обслуговування народних депутатів України" від 2 березня 1992 р. № 2160-ХІІ, згідно з якою на Центральну наукову бібліотеку імені В. І. Вернадського АН України покладено оперативне бібліотечно-бібліографічне, інформаційно-аналітичне, прогностичне обслуговування народних депутатів України.

- Розроблено проект створення Парламентської бібліотеки.

- Утворено інформаційно-аналітичний відділ Верховної Ради України.

- Розроблено проект "Системи інформаційного забезпечення апарату Президента України".

Щоб відтворити окремі епізоди з життя Миколи Івановича, передруковуємо бесіду з ним співробітниці газети "Культура і життя" С. Кистанової від 10 грудня 1992 р. У цьому інтерв'ю надано відповіді на всі запитання, зокрема чому директор ЦНБ змушений був піти з посади. Велика стаття мала назву:

"Не сперечайтесь з академіками! Один наважився"

Директора Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського АН України М. Сенченка примусили піти з роботи. Чому ж так суворо поставилися до нього — за допущені недоліки чи надмірну ініціативу? А може, комусь треба було, щоб він поступився місцем?

Дивно інколи доля грає людиною! Ще донедавна ім'я Миколи Івановича з шанобою вимовлялося науковцями, фахівцями, численними шанувальниками книжок. Йому віддавали належне за те, що зумів своєю невгамовною енергією оживити "заморожений довгобуд" і добитися того, що за три з половиною роки (це при наших темпах будівництва!), за той час, коли на Україну впало чорнобильське лихо, коли доводилося не лише "вибивати" все необхідне, але й узгоджувати кожен свій крок у вищих партійних інстанціях, на Московській площі в Києві виріс, наче казковий палац, великий бібліотечний комплекс, обладнаний сучасною технікою. Викликало повагу й те, що Микола Іванович наполегливо втілював у життя свою мрію — перетворити академічну книгозбірню в науковий заклад нового типу: бібліотечно-інформаційний центр, спроможний задовольнити найширші запити читачів на основі як суто традиційних, так і наймодерніших автоматизованих методів обслуговування.

Зірка Сенченка стрімко сходила на культурологічному небосхилі. Він завоював авторитет у нас і за кордоном. 1989 року очолив проблемну комісію з автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів інформаційно-бібліографічної ради президії АН СРСР. Того ж року його обрали головою Українського відділення Міжнародного фонду слов'янської писемності і слов'янських культур. Здавалося б, "чистого технаря" поважні вчені мужі допустили майже на вершину академічного Олімпу — він став членом відділення літератури, мови та мистецтвознавства і бюро археографічної комісії АН України.

Наступного року "за значний особистий внесок у розвиток бібліотечної справи в республіці, активну науково-дослідну роботу" Миколу Івановича нагороджують Почесною грамотою Президії Верховної Ради Української РСР. І навіть сам президент Академії наук України Б. Патон ще 1988 року в інтерв'ю кореспонденту газети "Известия" С. Цикорі із сердечною теплотою відзначив М. Сенченка як ентузіаста автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, ініціатора створення електронного каталогу.

І раптом... Спочатку зазміїлися чутки: мовляв, бачили за рубежем книжки з нашої ЦНБ. Як вони туди потрапили? Чи не прихопив їх директор під час своїх закордонних поїздок і не генджував ними на тисячу-другу доларів? Потім у різних газетах з'явилися досить різкі публікації, де Сенченко звинувачувався в багатьох гріхах, зокрема в тому, що начебто майже за безцінь віддавав закордонним "емісарам" рідкісні книжки з фондів ЦНБ і мав від цього неабиякий зиск, що здавав, теж не без вигоди для себе, бібліотечні приміщення різним "фірмачам". Остаточного нокауту завдав "Друг читача", прокоментувавши висновки комісії Академії наук України, що перевіряла діяльність директора бібліотеки. Автор кореспонденції не пошкодував чорної фарби для змалювання портрета свого героя. Він навіть його вчене звання — доктор технічних наук — взяв у лапки, тим самим натякаючи, що і на ниві науки той не був чесним орачем. Ефект від публікації був заздалегідь запрограмований: вона з'явилася на світ 10 червня цього року, якраз тоді, коли в Києві проходив перший Всеукраїнський конгрес бібліотекарів. Микола Іванович зі сцени проголосував свою концепцію розвитку бібліотечної справи в Україні, а тим часом делегати конгресу зацікавлено читали розтиражований "компромат" на нього...

Скандал, що досить-таки затягнувся, нарешті дійшов до свого завершення. М. Сенченко відмовився від посади директора ЦНБ. Але не забувають там керівника-новатора, який розбурхав тихе, навіть трохи застійне бібліотечне життя, дозволив розважливим лицарям книги відірватися від традиційних стелажів і зазирнути за допомогою комп'ютерів у ймовірне завтра. А ті, хто спостерігав за розігруваною драмою, цілком природно переймалися сумнівами: якщо Микола Іванович й справді винний в інкримінованих йому нечесних і шкідливих для молоді української держави вчинках, то чому все завершилося тільки зміною директорів? Правда, виникли було чутки, що проти М. Сенченка порушено і кримінальну справу, але вони виявилися, м'яко кажучи, перебільшеними.

І ще одно впадало в око. Досі на сторінках масових газет виступали лише опоненти, викривачі колишнього директора. Але і він має право на свій захист. Отож, ми вирішили надати йому слово. Нехай судить читач...

— Миколо Івановичу, ви ще вільна людина? А я побоювалася, що вашим рідним доведеться лаштувати передачі.

— Віддаю належне вашому жартові, хоча, відверто кажучи, він з дещо гірким присмаком. Я звільнився з ЦНБ за власним бажанням. Перед тим, як написати заяву, мав неофіційні бесіди з академіками В. Кухарем та Б. С. Патоном. Перший нагадав, що бібліотека фінансується президією академії, а другий відверто сказав, що мене не підтримують "нагорі". На що я зауважив: "А коли підтримували б, то не вважався винним? Виходить, важлива не правда, а думка можновладців?"

— Що ж, до болю знайома ситуація.

— А щодо фінансів... Дійсно, вони цілком у руках президії. Донедавна існував такий порядок: з тих коштів, що виділялися для академії, не менше 50 відсотків йшло на зарплату працівникам її інститутів та бібліотек. А ця сума розподілялася досить своєрідно: одним три чверті, іншим, і в тому числі ЦНБ, — лише чверть. Якби заглянути у відомості про зарплату, то можна було б побачити, як "підгодовувалися" інститути Б. С. Патона, І. І. Лукінова та інших віце-президентів, і які крихти лишилися бібліотекам. Ось таке ставлення. І зараз мало що змінилося. Тільки ЦНБ у кращому становищі, бо саме я (не вважайте мене хвальком) добився зміни її статусу, їздив, і не раз, до Москви, в Державний комітет по науці, "пробивав" це питання (ви не знаєте, як це робиться) і привіз звідти листа з пропозицією надати бібліотеці статус науково-дослідного інституту першої категорії. За цим листом президія академії прийняла відповідну постанову. Тепер бібліотека фінансується нарівні з інститутом Б. С. Патона, її працівники заробляють непогано. Та от, якби я заковерзував, і лишився б директором, а звільнити мене за якоюсь статтею президія навряд чи змогла б, постраждали б насамперед люди, позбулися б певних пільг. І я подумав: не пропаду, знайду де працювати, навіть що підставляти під удар своїх недавніх підлеглих? Правда, багато хто з них умовляв мене забрати назад заяву. І я було схилився до цього, але мені її не повернули, то я й не наполягав. Відверто кажучи, набридло вже бути директором, остогиділо сім років боротися не відомо з чим. А за бібліотекою, як за рідним дитям, серце болить...

Покидаючи поле бою, сподівався, що мої недавні керівники додержуватимуться усної домовленості: я звільняю місце для іншого, а моє ім'я більше не паплюжать. Та після того, як віце-президент АН України, академік І. І. Лукінов заявив в одному з інтерв'ю, що мене судитимуть, вирішив не мовчати, розповісти все, як воно було насправді.

— Але ж, Миколо Івановичу, скандал виник. Мабуть, були для нього якісь підстави?

— Щоб пояснити ситуацію, огляньмося на кілька років назад. У грудні 1984-го до мене в Харків зателефонував член-кореспондент АН України В. В. Васильєв, який на той час очолював комісію, що вивчала стан справ у ЦНБ, і був заступником голови бібліотечної комісії,

віце-президента І. К. Походні — куратора бібліотеки. Він запитав, чи не хотів би я переїхати до Києва і стати директором ЦНБ. Пропозиція мене здивувала, але їй інтригувала можливістю випробувати свої сили на новому терені. Та, приїхавши до Києва і побачивши, в якому жалюгідному стані була тоді бібліотека, я просто жахнувся. Поїхав додому з твердим переконанням: не варто братися за безнадійну справу. І все ж... Можете не вірити, але є ще люди — такі патріоти і такі, мабуть, дурні, як я. Виходив з поїзда, а вже інші думки роїлися в голові: хто ж подужає "довгобуд", який вже збирався законсервувати, хто оснастить приміщення технікою, як не така людина, як я, що має будівельний досвід і на обчислювальних системах знається. І я дав згоду. Перед тим, як приступити до роботи, а це було в серпні 1985-го, зустрівся з Б. Є. Патонем. Він запитав: "Скільки дати часу, щоб ти зміг збудувати бібліотеку і довести її до ладу? Тобі зараз сорок? Добре, дамо двадцять років, якраз вистачить". Потиснули один одному руки, і я пішов працювати.

Мій робочий день починався о дев'ятій ранку і закінчувався о десятій вечора. Жив я тоді в сестри — квартири, навіть кімнати не давали. Ліг на мої плечі весь тягар спорудження нового приміщення. А ще треба було дати раду 14 книгосховищам, що містилися у підвалах, які чи не щотижня заливалися водою, взяти на облік 400 тисяч книжок, які 70 років пролежали в стосах у підвалі на Подолі, описати обмінно-резервний фонд. Бібліотека мала тоді другу категорію, звідси — низькі посадові оклади, мені платили 340 крб. на місяць. Одержав я у спадок ще два томи "анонімок" на свого попередника. І щодня обступали проблеми, проблеми...

З першого ж дня зостався я з ними наодинці. Багато чого обіцяли мені президент і віце-президенти — допомагати, підтримувати. Та про обіцяне відразу забули. Доводилося за все братися самотужки, "вибивати", діставати, "узгоджувати". Але справа рухалася, і не за двадцять, а за три з половиною роки виріс на Московській площі 27-поверховий будинок з усіма допоміжними службами.

Протягом п'яти місяців ми перевезли до нього сім мільйонів томів, і 10 жовтня 1989 року бібліотека відкрила двері для читачів. Яких це коштувало нервів, скільки разів президія ставала на перешкоді — знаю тільки я. Новий куратор бібліотеки, віце-президент, академік І. І. Лукінов не допомагав, навпаки, чекав, щоб я "зламав хребет". І так сталося б, якби не самовіддана підтримка оновленого колективу. За сім років мого директорства не було жодної "анонімки" на мене, жодної скарги працівників бібліотеки.

— Але ж були закиди, що ви досить своєвільно розпоряджаєтеся бібліотечними приміщеннями.

— Ремствували з цього приводу зовсім не мої співробітники. Давайте розберемося. ЦНБ одержує літературу, опрацьовує її й розвозить по 54 бібліотеках. Але бензину немає, машини виділяються в останню чергу. Як виходити із скрути? Два роки тому — старий будинок, що на Володимирській, 62, поставили на капітальний ремонт. Вирішили робити в два етапи: спочатку відремонтувати книгосховище, а потім — ту частину, де містилися дирекція, відділ кадрів, бух-

галтерія. Ці всі служби ми перевели на Московську площу, і вивільнилися кімнати. Я подумав: можна тимчасово здати їх в оренду. Нагодилася фірма "Мінолта", яка за притулок безкоштовно передала бібліотеці автомобілі "Міцубісі", "Мазду", а також копіювальний апарат. І зараз мікроавтобус розвозить літературу, на "Мазді" їздить новий директор, а апарат "Мінолта" працює на благо Бібліотеки. Нині ніхто з моїх тодішніх керівників про це не говорить, а кримінал у моїх діях шукають.

А тоді... Уявіть, я живу в будинку, де мешкають самі віце-президенти. Вони йдуть на роботу пішки, бо бензин дорогий, а я сідаю в "Мазду". Я теж люблю ходити пішки, бо людина енергійна. Але, скориставшись "Маздою", встигаю "провернути" десять питань, а не одне — спрацьовує фактор часу. Та віце-президентів це не обходить, їх заїдає: як же, простий директор, а іномарку має!

Це, вважаєте, емоційне тло, на якому розгорталася головні події. Створили інститути археографії та сходознавства. Директором першого став член-кореспондент АН України П. С. Сохань. Він завітав якось до будинку на Володимирській, попросив мого заступника Л. А. Муху (мене тоді не було) оглянути приміщення. Припали йому до душі кабінети, де розмістилася фірма "Мінолта". Вона довела їх до пуття: зробила гарний ремонт, обставила солідними меблями, прикрасила квітами. Павлу Степановичу спало на думку: ось готове місце, якраз для нього! Він і підкинув її академікові Б. Є. Патону, мовляв, треба викинути іноземців і підселити до ЦНБ ці два інститути. Я про ті квартирмейстерські розмови нічого не знаю, приходжу на засідання президії, а там вже виноситься текст постанови: інститутам — новосілля, а Сенченку догану за те, що потурає "фірмачам". Запрошують присутніх висловитися з цього питання. Голова інформаційно-бібліотечної ради, академік В. Русанівський категорично виступив проти того, щоб інститути квартирували в ЦНБ. А коли почнеться капремонт другої частини будинку, їх що, до книгосховища переводити? Я теж різко заперечував. Мене підтримали академік В. Трефілов, І. Походня. Одне слово, пропозиція П. Соханя не знайшла схвалення. Тоді ж, на засіданні, я закинув академікові І. Лукінову: "Якщо не допомагаєте бібліотеці, то хоча б не заважайте". Всі засміялися, Іван Іларіонович засоромився. А він, хоча зовні й доброзичливий, та пам'ятає, хто йому щось не так сказав. Через деякий час запрошує мене до себе і заявляє "До нас дійшли чутки, що книжки з вашої бібліотеки зустрічаються в Канаді". Я відповів, що готовий дати конкретне пояснення з кожного конкретного факту. На тому розмова й обірвалася...

— Це був, можна сказати, перший дзвіночок?

— Мабуть, що так. З подальших подій я зрозумів, що специфічний інтерес до бібліотеки з боку президії посилюється. Через деякий час вона готує нову постанову: передати фонд рукописів ЦНБ Інституту української археографії, а бібліотеку Інституту єврейської культури, що був розгромлений сталінськими підручними по війні, та зібрання академіка А. Кримського (вони теж зберігаються в наших фондах) — передати Інституту сходознавства. На цей раз мене повідомили

про день засідання заздалегідь, і я підготував офіційного листа, де зазначав: "Відділ рукописів із самого початку становив основу бібліотеки, так, як заповідали її засновники — М. Василенко, В. Вернадський, А. Кримський та інші. Я не можу дозволити собі ліквідувати чи передати комусь цей відділ і ці бібліотеки... Прошу спочатку звільнити мене з посади, а потім уже ділити ЦНБ". Не хотів я, щоб люди пов'язували моє ім'я з тим, як її розтинали, не міг допустити, щоб цей визначний науковий заклад, що входить у десятку найбільших бібліотек світу, перетворився на посередню книгозбірню. Між іншим, прецедент ми вже мали. У 1988 році ЦК Компартії України прийняв рішення про створення бібліотеки із суспільних наук, для неї пропонувалося вилучити з наших 12-мільйонних фондів п'ять мільйонів видань. До речі, головна наукова бібліотека Китаю теж має 12 мільйонів одиниць зберігання, тож наша нічим їй не поступається, хоча Китай, що не кажіть, а таки більший за Україну. Нам би пишатися цим, а не нищити надбане. Тоді вдалося відстояти цілісність ЦНБ, врятувати її від розтину. І на цей раз більшість учасників засідання не схвалила "примусової хірургії".

— Отже, репутацію норовистого директора ви собі заробили...

— Авжеж, "дружна" академічна сім'я не терпить незговірливих. Але продовжу розповідь, бо ми вже наближаємося до кульмінації.

— Маєте на увазі звинувачення у сумнівних операціях з бібліотечними книжками?

— Та коли б я хотів "погріти" собі руки, то скористався би нагодою! У 1985—1986 роки ми "чистили" підвали на Подолі, куди ще 70 років тому було звалено майже півмільйона книжок. Вони ніде не були опубліковані, наче й зовсім не існували. А серед них ми віднайшли майже 1800 найдорогоцінніших — палеотипи, інкунабули. Кожна з цих перлин стародруку оцінюється на міжнародних аукціонах майже у мільйон доларів. Людина нечесна могла б приховати кілька книг, можливості для цього були. А я в жодному книгосховищі ніколи один не ходив, завжди разом з їхніми хранителями. Ми у підвалі на Подолі знайшли навіть револьвер 1864 року випуску. Він був загорнутий у газету за 1914 рік і засунутий під книжки.

— А куди ви його поділи?

— Здали до Комітету державної безпеки.

— То ви й справді неділова людина! Дехто за нього виручив би, мабуть, добрячу суму?

— Не жартуйте проти ночі! А якщо серйозно, всі ті книжки взято на облік. Описано обмінно-резервний фонд, що складається з 3 мільйонів одиниць зберігання, складено картотеку іноземних видань. Треба сказати, що створити її — не проста справа. Більше піввіку пролежали книжки у вогких підвалах, звалені у стоси. Чимало з них перетворилися на порошок, майже всі уражені мікроскопічними грибами. Людей, які працювали з ними, мучила алергія. Але вони трудилися з винятковою самовіддачею і за чотири роки зробили те, що не робилося впродовж десятиріч.

— Комісія, що перевіряла вашу роботу, висловила чимало критичних зауважень саме з приводу цього

обмінно-резервного фонду. Внесіть, будь ласка, ясність, що він собою являє і які функції виконує?

— Та комісія була створена в січні цього року, після конфліктів, про які я розповідав. Так що висновки щодо її об'єктивності напрошуються самі собою. Обмінно-резервний фонд складається з непрофільних, дублетних, тобто таких, які є у кількох примірниках, видань, і тих, які за все існування бібліотеки майже ніким ніколи не замовлялися. Серед них книжки німецькою, французькою, італійською мовами. Ув'язнення під землею довело їх до такого жалюгідного стану, що для того, щоб вдихнути в них життя, необхідна праця 20 реставраторів упродовж 600 років. Я вже не кажу, що в нас немає необхідних матеріалів, хімікатів. Так-от, саме цей обмінно-резервний фонд дозволив нам широко розгорнути міжнародний книгообмін, який, до речі, практикується бібліотекою з 1923 року. Підкреслюю — безвалютний обмін, а це дуже суттєво, бо на ВКВ наша держава не багата. ЦНБ комплектує не лише свої, але й фонди ще понад 90 наукових академічних закладів. Так-от, ми уклали угоди з 1650 партнерами у 70 країнах світу. Обмінювалися книжками за принципом — "назва за назву" або "сторінка за сторінку". Але останнім часом ціни на зарубіжні видання значно зросли. Тож доводилося за одне закордонне віддавати два або три своїх. До того ж одержували ми нові, а висилали старі, погано збережені, тож і оцінювалися вони відповідно. Мені дорікали, що ціни виставляли покупці у карбованцях і звичайно ж, на свою користь. Це не правда, бо мова йшла про марки, долари! Закинули, приміром, що я віддав "Загальну енциклопедію мистецтв" (Ляйпціг, 1818—1906 рр.) по 10 крб за том. А на міжнародному аукціоні, мовляв, фірма "Антикваріат і видавництво Кайп", з якою ми мали ділові стосунки, продасть по п'ять тисяч марок за кожен випуск. Може, заправить і більше, якщо вкляде чималі кошти на їхню реставрацію. Це ж були розрізнені, зовсім не придатні томи! Хай би члени комісії подивилися на ті книжки, потримали їх у руках, а не визначали їхню вартість за самою назвою! На обмін аж ніяк не йшли книжки, які були цінними для ЦНБ, інших великих бібліотек України, окремих учених. Видання, що пропонувалися зарубіжним партнерам, спочатку переглядали фахівці, звіряли їх з картотеками та каталогами на дублетність і лише в разі достатньої кількості примірників передавали покупцям.

— Виходить, бібліотечні книжки таки продавалися?

— Це не продаж у буквальному розумінні цього слова. Як здійснювався книгообмін? Ми посилаємо літературу, скажімо, до Німеччини, на адресу фірми, з якою підтримуємо ділові зв'язки, яка оцінює їх і відкриває рахунок, наприклад: одержано видань на 100 марок. Це наш актив. На таку суму вона повинна придбати і надіслати потрібну нам літературу. Якщо вартість її виявиться більшою, то різниця заноситься до пасиву, і на таку суму ми вже маємо підібрати книжки. Кожен партнер, що веде з нами книгообмін, відкриває такий рахунок. Подібного порядку додержуються в усіх цивілізованих країнах.

Право на безпосередній обмін літературою універсальної тематики надала нам президія академії в 1989 році. Керувалися ж ми рекомендаціями ЮНЕСКО, за якими

"книгообмін проводиться за угодами чи договорами, які базуються на взаємній згоді сторін, не обов'язково зафіксований в якомусь формальному документі, вона може бути виражена у неофіційному листі". Завдяки книгообміну ми змогли сформувати бібліотеку для Верховної Ради України. Відібрали 1038 видань, що були бібліотеці не потрібні, відіслали їх за книгообміном до Німеччини. Фірма "Антикваріат і видавництво Кайп" оцінила їх у 13 тисяч марок і на цю суму закупила книжки, необхідні для народних депутатів.

— Зараз такий книгообмін заборонено?

— На жаль. Звинували в тому, що ми буцімто віддавали за безцінь унікальні видання, навіть раритети. За існуючими методичними розробками раритетами вважаються книжки, що були видані у Західній Європі в XV—XVII століттях. Такі зберігаються в основному, а не в обмінно-резервному фонді, і ніхто — ні я, ні фахівці бібліотеки не дозволили б собі їх продавати. А скажіть, чим можна пояснити, що чиновники від академії, на словах піклуючись про відродження національного духу, заборонили ЦНБ допомогти створюваній у Москві українській бібліотеці літературою з обмінно-резервного фонду? Якщо припиниться міжнародний книгообмін, то як поповнюватимуться іноземними виданнями фонди наукових бібліотек? Звідки візьметься валюта? Торік ми зуміли "вибити" мільйон доларів для придбання видань. Хай нинішній директор спробує добитися цього! А взагалі, склалася якась парадоксальна ситуація: лівова частина коштів витрачається на придбання літератури, і лише мізерні крихти лишаються на технічне забезпечення.

— А що, й ЦНБ утримується на голодному пайку?

— Звичайно ж, вона не становить винятку. Застарілі уявлення про призначення бібліотек як звичайних книгосховищ призводять до диспропорцій: гігантські фонди і обмаль оргтехніки та засобів доставки літератури, занедбаність книгосховищ і вічна нестача площі, відсутність засобів консервації та реставрації... Ми хотіли було якось вийти із скрутного становища. Оті книжки, в основному німецькою мовою, які бібліотека не спроможна була реставрувати і які були приречені на загибель, одна іноземна фірма погодилася купити за два мільйони доларів. Цієї суми якраз би вистачило на те, щоб залатати наші дірки. Справа в тому, що нове приміщення ЦНБ зведене в найбільш загазованій площі міста. А фільтрів немає, тож забруднене повітря вільно проникає до читальних залів, кабінетів, книгосховищ. Книжки псуються. У жодній з країн СНД потрібні нам фільтри не виготовляються. Погодилася була одна американська фірма зробити для нас спеціальні — секційні, які відокремлювали б усі шкідливі домішки, але заправила за них 250 тисяч доларів. З тої суми можна було б з нею розраховуватися. Вистачило б і на хімікати, безкислотний папір, реставраційне обладнання і матеріали. А так... Як людина обізнана, могу цілком відповідально твердити, що через 10—15 років фонди бібліотеки на Московській площі загинуть. Хто відповідатиме за це?

— А вас звинуватили в тому, що ви зазіхнули на культурне надбання України.

— Скажіть, що це за скарби, які 70 років гноїлися в підвалах і, власне, нікому не були потрібні? Що ж, далі триматися за них, спостерігаючи, як гинуть? За роки існування ЦНБ було списано, вважайте, викинуто на смітник близько мільйона томів, що застаріли або самозруйнувалися. Це інструкцією дозволяється, а от повернути книги в науковий обіг (шляхом продажу, обміну) — категорично забороняється. Цікаво, кому це вигідно? Читачеві? Бібліотеці? Державі? А я вважаю, що варто було б безплатно передавати такі книжки країнам Європи, бібліотеки яких найбільше постраждали під час Другої світової війни. А ті, гідно оцінивши цей жест доброї волі, можливо, так же безплатно повернули б нам літературу, вивезену фашистами з України.

Взагалі, серед фахівців дедалі відчутніше усталюється думка, що бібліотекам треба збирати тільки ті книжки, що видавалися або видаються на території їхніх країн. Зарубіжні ж видання чи праці можна одержати з будь-якої країни у вигляді копій за допомогою сучасних каналів зв'язку — по факсу чи електронній пошті.

— Як на мене, це цілком слушна думка. Бо де надбати добре обладнані приміщення, засоби реставрації та консервації, де взяти фахівців, здатних кваліфіковано обробити надходження іноземними мовами?

— На жаль, сановних "підкувальників" книжкових скарбів це мало турбує. Нам треба рятувати свої, справжні надбання. В яких умовах зберігаються зараз інкунабули, палеотипи, книжки кириличного друку? Вони стоять на металевих стелажах, а кожную треба заховати у спеціальний футляр. Треба знати, що період українського відродження припадає на середину минулого сторіччя, коли увійшов у вжиток папір, що виготовлявся на кислотній основі. На ньому і почали друкувати книжки, зважте, дуже невеликими тиражами, так що до наших часів збереглася їх мізерна кількість. А в нас вони на межі загибелі. Ось про них, про видання, що виходили в Україні, які складають її документальну пам'ять, необхідно насамперед піклуватися. На долари, що їх готова була виплатити фірма, можна було б придбати за кордоном 50 тисяч футлярів з безкислотного паперу і зберегти для нащадків наше національне надбання.

— Виходить, про своє не дбаємо, а за німецькі книжки академіки горою стали? Адже однією з причин усунення вас став ваш намір вступити в діловий контакт з тою фірмою, який так і не здійснився.

— Мабуть, спрацьовує синдром Гобсека: що моє, то моє. Найменша спроба працівників бібліотеки переглянути дублетні, мало запитувані фонди, "очистити" їх з користю для ЦНБ трактується тими ревнителями книжок як злочин. Ініціатива, як відомо, карається. Торік зняли з роботи директора Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника М. Лизинця за те, що він організував продаж мікрокопій книжок. А між тим, трохи раніше книгозбірні одержали ось таке розпорядження президії АН України: "У зв'язку із створенням у Москві, в системі АН Академії наук СРСР, спеціалізованого видавничо-торговельного підприємства "Наследие"... установам АН України разом з Українським фондом культури, відповідними міністерствами та відомствами, громадськими організаціями сприяти "Наследію" у від-

творенні літературних, історичних та художніх творів, що зберігаються в бібліотеках та музеях, для їх факсимільного відтворення та реалізації копій на книжкових ринках СРСР та зарубіжних країн". Отож, московському "Наследію" треба було всіляко сприяти, а робити щось корисне для власних бібліотек, для своєї країни — зась! Патріоти не дозволили. А то була наша спільна з Лизинцем ідея — робити мікрофільми і продавати їх. За кордоном нею зацікавилися, почали надходити замовлення. Один директор поплатився за ініціативу роботою...

— І з другим, тобто з вами, теж "круто" обійшлися. Миколо Івановичу, з усього сказаного вами можна зробити висновок, що Центральна наукова бібліотека знаходиться у цілковитій залежності від президії АН України, зрештою, від її президента. Але вона сама — це справді духовне надбання всього народу України, а не лише академіків, і громадськість не повинна байдуже спостерігати, що в ній коїться.

— Що стосується історії зі мною, то я наполягав і наполягаю на тому, щоб справді незалежна від академії комісія ретельно перевірила всі факти. А щодо ЦНБ... Вона переживає ті ж труднощі, що і всі культурологічні заклади нашої держави. До влади замість партократів прийшли демократи, а ставлення до бібліотек лишилося таким, як і раніше. Суспільство досі достеменно не збагнуло їхню роль у забезпеченні інформаційних основ економічного добробуту. Давно час утворити інформаційно-бібліотечну комісію із провідних фахівців, прийняти закони про інформаційно-бібліотечну справу, про обов'язковий примірник. Та й наш парламент, чи не єдиний у світі, не має власної парламентської бібліотеки. А знаєте, що насамперед зробили нові уряди країн Східної Європи, що розірвали пута соціалістичної співдружності? Створили національні і парламентські бібліотеки. Бо закони треба приймати не з наскоку, не за розпорядженням партійних бонз, не на хвилі емоцій, а вдумливо, з урахуванням досвіду цивілізованого світу. А цього досвіду можна набратися з книжок. Навіть більшість країн так званого третього світу в Африці, Латинській Америці, на Далекому Сході парламентські бібліотеки мають, а Україна — ні. Коментарі, гадаю, зайві.

— Та й престиж бібліотечних працівників за рубежом набагато вищий, ніж у нас. Наскільки мені відомо, директор Бібліотеки Конгресу США, філолог Джеймс Біллінгтон, супроводжував недавнього президента Джона Рейгана під час його офіційного візиту в СРСР і був його консультантом. Директорам наших провідних книгозбірень подібне визнання може тільки снитися. До речі, Миколо Івановичу, автор однієї з присвячених вам

публікацій досить уїдливо кепкував з того, що на посаду директора взяли "комунальника". Тобто керувати однією з головних бібліотек України, мовляв, довірили неспеціалістові у бібліотечній справі.

— 1966 року я закінчив факультет обчислювальної техніки Харківського інституту радіоелектроніки за спеціальністю "Математичні та обчислювальні прилади і пристрої". Через вісім років захистив кандидатську дисертацію на тему "Синтез обчислювальних досліджень з використанням ЕОМ для розрахунків, що можна застосувати в галузях, які вимагають великих масивів даних та їхньої переробки в масштабах реального часу".

— Це саме те, що треба для сучасної бібліотеки.

— Гадаю, що так. А "комунальником" прозвали тому, що майже 20 років працював у Харківському інституті інженерів комунального будівництва доцентом кафедри прикладної математики, одночасно керував інститутським обчислювальним центром, який, власне, довелося споруджувати та обладнувати з нуля. Паралельно у масштабах міста відповідав за впровадження обчислювальної техніки та автоматизованих систем на підприємствах. Будівельного досвіду додалося, коли, обраний головою профкому, взявся за зведення 9-поверхового корпусу бази відпочинку інституту. Все знадобилося, коли занурився і в бібліотечну справу, до якої прикипів душою. Попри все хочеться вірити, що і в цій царині стануться істотні зміни, що буде вироблена державна, добре продумана інформаційна політика з орієнтацією на незалежність України і сучасні вимоги. Бо інакше непоправно відстанемо від цивілізованого світу.

— Що ж, будемо сподіватися на краще. Дякую за розмову...

*Бесіду вела Світлана КИСТАНОВА
10 грудня 1992 року*

Після цього інтерв'ю — повне мовчання, що тривало майже два місяці. 6 лютого 1993 р. газета "Культура і життя" (№ 5) знову повернулася до цієї теми, надрукувавши окремі з багатьох листів на підтримку М. Сенченка, що надійшли до редакції. Далі було вміщено замітку Галини Полозової, заступника директора Державної бібліотеки України, яка висловила власну думку стосовно подій, що змусили Миколу Івановича написати заяву про звільнення "за власним бажанням".

Фахівець не лишився без роботи. Його було призначено проректором по науці університету "Києво-Могилянська академія". Як бачимо, розумні, енергійні, прогресивні люди ще потрібні нашій державі.